PGAS S3 03 (Lang)

পালি-প্রাকৃত-অপভ্রংশ ভাষা পাঠ আৰু তুলনামূলক ব্যাকৰণ

তৃতীয় ষাণ্মাসিক

অসমীয়া

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

ড° মালিনী গোস্বামী, অধ্যাপিকা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° উপেন ৰাভা হাকাচাম, অধ্যাপক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° খগেশ সেন ডেকা, সহযোগী অধ্যাপক, পূব কামৰূপ মহাবিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ ড° নিভা ৰাণী ফুকন, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*
১	**গোলাপ সূত,** প্রাগজ্যোতিষ মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
৭, ৮ আৰু ৯	**ড° মিলন নেওগ,** আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন মহাবিদ্যালয়, নগাওঁ
২, ৩, ৪, ৫, ৬	**ড° খগেশ সেন ডেকা,**
১০, ১১, ১২, ১৩ আৰু ১৪	পূব কামৰূপ মহাবিদ্যালয়, বাইহাটা চাৰিআলি

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু আৰু ভাষা সম্পাদনা	ঃ **ড° লীলাৱতী বৰা শইকীয়া,** গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়, **(অধ্যায় ঃ ২, ৩, ৪, ৫, ৬, ১০, ১১ আৰু ১৪)** **ড° খগেশ সেন ডেকা,** পূব কামৰূপ মহাবিদ্যালয় **(অধ্যায় ঃ ৭, ৮ আৰু ৯)** **ড° বর্ণালী ডেকা,** পূব কামৰূপ মহাবিদ্যালয়, বাইহাটা চাৰিআলি **(অধ্যায় ঃ ১)** **ড° মনালিচা বৰা,** এছ. বি. এম. এছ মহাবিদ্যালয় **(অধ্যায় ঃ ১২ আৰু ১৩)**
গাঁথনিক সম্পাদনা	ঃ **ড° নিভা ৰাণী ফুকন,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রথম প্রকাশ ঃ জুলাই, ২০১৮ *তৃতীয় প্রকাশ ঃ নবেম্বৰ, ২০২১* *চতুর্থ প্রকাশ ঃ জুলাই, ২০২৪*

ISBN :

© কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দ্বাৰা সর্বস্বত্ব সংৰক্ষিত।

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-Share Alike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

For the avoidance of doubt, by applying this license KKHSOU does not waive any privileges or immunities from claims that it may be entitled to assert, nor does KKHSOU submit to the jurisdiction, courts, legal processes or laws of any jurisdiction.

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা **নতুন দিল্লীৰ দূৰ শিক্ষা পৰিষদ**ৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী-৭৮১ ০১৭; Web : www.kkhsou.in
নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নং- ৩৭, গুৱাহাটী-৭৮১ ০২২

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ পালি-প্ৰাকৃত- অপভ্ৰংশ ভাষা পাঠ আৰু তুলনামূলক ব্যাকৰণ

এইখন স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্ৰমৰ তৃতীয় ষান্মাসিকৰ অন্তৰ্গত ভাষা শাখাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা তৃতীয় পাঠ্য বিষয়। ইয়াত শিক্ষাৰ্থীয়ে মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ স্তৰসমূহৰ বিষয়ে জানিবলৈ পাব। তাৰ লগতে মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ অন্তৰ্গত পালি, প্ৰাকৃত আৰু অপভ্ৰংশ ভাষাত ৰচিত হোৱা কেইটিমান উল্লেখযোগ্য সাহিত্য-কৃতিৰ লগতো পৰিচিত হোৱাৰ সুযোগ লাভ কৰিব। শিক্ষাৰ্থীৰ সুবিধাৰ বাবে পাঠসমূহ বিস্তৃতভাৱে লিখা হৈছে যাতে খুটি-নাটি মাৰি সকলো দিশৰ আলোচনা সামৰিব পৰা যায়। তদুপৰি সাহিত্যৰ পাঠকেইটাও মূল আলোচনাৰ মাজতে এনেভাৱে সুমুৱাই দিয়া হৈছে যাতে পাঠৰ ধাৰাবাহিকতাও ভংগ নহয় আৰু শিক্ষাৰ্থীয়েও অতি সহজতে সকলো কথা বুজি পাব পৰা হয়।

প্ৰথম অধ্যায়টোৰ শিৰোনাম 'অনুশাসন'। ইয়াত অশোকৰ অনুশাসনমালাৰ আলোচনা কৰা হৈছে। দ্বিতীয় অধ্যায় 'ধম্মপদ'। ইয়াত পালি ভাষাত ৰচিত প্ৰাচীনতম বৌদ্ধ ধৰ্মগ্ৰন্থ ধম্মপদৰ অন্তৰ্গত কেইটামান পদৰ আলোচনা কৰা হৈছে। তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ অধ্যায় ক্ৰমে 'সাহিত্যিক প্ৰাকৃতৰ নিদৰ্শন ঃ *গাহাসত্তসঈ*ৰ নিৰ্বাচিত গাথা 1, 2, 7, 9 আৰু 10′ আৰু সংস্কৃত নাটকত থকা প্ৰাকৃতাংশৰ কবি ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম*ৰ ষষ্ঠ অংকৰ প্ৰৰেশক'ত ক্ৰমে মহাৰাষ্ট্ৰী প্ৰাকৃত, শৌৰসেনী আৰু মাগধী প্ৰাকৃতৰ মনোজ্ঞ সাহিত্যিক নিদৰ্শন প্ৰকাশ পাইছে। অৱহট্‌ঠ সাহিত্যৰ নিদৰ্শন ফুটি উঠিছে অধ্যায় পাঁচ আৰু অধ্যায় ছয়ৰ মাজেদি য'ত শিক্ষাৰ্থীয়ে 'আব্দুৰ ৰহমানৰ সন্দেহ ৰাসকৰ দ্বিতীয় প্ৰক্ৰমঃ ৰ 1–5′ আৰু 'বিদ্যাপতিৰ কীৰ্তিলতা ঃ 1–5 নং গাথা' পঢ়িবলৈ পাব।

সপ্তম, অষ্টম আৰু নৱম অধ্যায়ত মধ্যভাৰতীয় আৰ্যভাষা, পালি ভাষা আৰু প্ৰাকৃত ভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচিত হৈছে। আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাসমূহৰ বিকাশৰ ইতিহাসত মধ্যভাৰতীয় আৰ্যভাষাৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। দশম আৰু একাদশ অধ্যায়ত সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃতি অপভ্ৰংশৰ স্ৱৰধ্বনি, গুণ বৃদ্ধি, সম্প্ৰসাৰণৰ আলোচনা আছে। একাদশ অধ্যায়ত সংস্কৃত পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ ব্যঞ্জনধ্বনি, সংযুক্ত ব্যঞ্জন, সন্ধিৰ আলোচনা পঢ়িবলৈ পাব। দ্বাদশ, ত্ৰয়োদশ আৰু চতুৰ্দশ অধ্যায়ত ক্ৰমে সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশ শব্দৰূপ ঃ কাৰক, শব্দ বিভক্তি, বচন আৰু লিঙ্গ তথা সংস্কৃত-পালি প্ৰাকৃত অপভ্ৰংশৰ ধাতুৰূপ (মুখ্য আৰু গৌণ) কাল, ল-কাৰ, নিজন্ত, তুমুণন্তৰ আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে।

এই পাঠ্যবিষয়খন অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰত মূল পাঠত থকা নতুন শব্দ আৰু পৰিভাষাসমূহৰ অৰ্থ সন্নিৱিষ্ট হৈছে। সেইদৰে— 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। প্ৰতিটো অধ্যায়ত থকা 'চিন্তা-চৰ্চা কৰক'সমূহে অধ্যয়ন অধিক সক্ৰিয় আৰু ফলপ্ৰসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা দিব। উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহৰ ৰূপৰেখা 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান'ত সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। তাৰ সহায়েৰে আপুনি প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰসমূহ লিখিবলৈ যত্ন কৰিলে অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' হিচাপে কেইটিমান প্ৰশ্নৰ আৰ্হিও তুলি দিয়া হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখনমান 'প্ৰসঙ্গপুথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পুথিৰ সহায়েৰেই মূলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমূহ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেই কেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

বিষয় সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ অনুশাসন ৭ - ২৭

অশোকৰ অনুশাসনৰ শ্রেণীবিভাজন, অশোকৰ অনুশাসনৰ ভাষা, অশোকৰ 1নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ মূল পাঠ, গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া ভাঙনি, গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ শব্দগত টোকা, অশোকৰ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ মূল পাঠ, ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া অনুবাদ, ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ শব্দগত টোকা

অধ্যায় ২ ঃ ধম্মপদ ২৮ - ৪২

ধম্মপদৰ সাধাৰণ ধাৰণা, ধম্মপদ শব্দৰ অর্থ, ধম্মপদ ৰচনা কাল, ধম্মপদৰ ভাষা, বিভিন্ন ভাষাত ধম্মপদ, ধম্মপদৰ বিষয়বস্তু আৰু দর্শনতত্ত্ব

অধ্যায় ৩ ঃ সাহিত্যিক প্রাকৃতৰ নিদর্শন ঃ গাহাসত্তসঈৰ নির্বাচিত গাথা ১, ২, ৭, ৯ আৰু ১০ ৪৩ - ৬৩

গাহাসত্তসঈৰ চমু পৰিচয়, সংকলকৰ পৰিচয়, ৰচনা কাল, বিষয়বস্তু, ভাষাগত বৈশিষ্ট্য, নির্বাচিত পাঠৰ অসমীয়া অনুবাদ আৰু শব্দগত টোকা

অধ্যায় ৪ ঃ সংস্কৃত নাটকত থকা প্রাকৃতাংশ ঃ *অভিজ্ঞানশকুন্তলম*ৰ ষষ্ঠ অংকৰ প্রৱেশক ৬৪ - ৮৯

নাটকৰ চমু পৰিচয়, বিষয়বস্তু, নাট্য প্রয়োজনীয়তা, সামাজিক চিত্র, ভাষাগত বৈশিষ্ট্য, নির্বাচিত পাঠৰ অসমীয়া অনুবাদ আৰু শব্দগত টোকা

অধ্যায় ৫ ঃ অৰহট্‌ঠ সাহিত্য পাঠ (১) ৯০ - ১১৪

আব্দুৰ ৰহমানৰ সন্দেহ ৰাসকৰ দ্বিতীয় প্রক্রম ঃ ৰ ১-৫

কবি পৰিচয়, *সন্দেশ ৰাসকৰ*ৰচনা কাল, সন্দেশ ৰাসক কাব্যৰ নামকৰণ আৰু গঠন বৈশিষ্ট্য, বিষয়বস্তু আৰু কাব্যিক সৌন্দর্য, ভাৰতীয় দূত-কাব্য আৰু সন্দেহ ৰাসক, ভাষাগত বৈশিষ্ট্য, মূল পাঠৰ অসমীয়া অনুবাদ আৰু শব্দগত টোকা

অধ্যায় ৬ ঃ অৰহট্‌ঠ সাহিত্য পাঠ (২) ১১৫ - ১৩৪

বিদ্যাপতিৰ কীর্তিলতা ঃ ১-৫ নং গাথা

কবি পৰিচয়, *কীর্তিলতা* কাব্যৰ নামকৰণ আৰু বিষয়বস্তু, *কীর্তিলতা* কাব্যৰ ঐতিহাসিক মূল্য, *কীর্তিলতা* কাব্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য, *কীর্তিলতাৰ*ভাষাগত বৈশিষ্ট্য, মূল পাঠ, অসমীয়া অনুবাদ আৰু শব্দগত টোকা

অধ্যায় ৭ ঃ মধ্য ভাৰতীয় আর্যভাষা ১৩৫- ১৪৪

মধ্য ভাৰতীয় আর্যভাষাৰ পৰিচয়, স্তৰ বিভাগ আৰু বৈশিষ্ট্য; মধ্য ভাৰতীয় আর্যভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য, মধ্য ভাৰতীয় আর্যভাষাৰ আঞ্চলিক বৈচিত্র্য

অধ্যায় ৮ ঃ পালি ভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য 145– 158

পালি ভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য ঃ পালি ভাষাৰ উদ্ভৱ সম্পৰ্কে বিভিন্ন মত, পালি ভাষাৰ ভাষাতাত্ত্বিক বৈশিষ্ট্যসমূহ

অধ্যায় ৯ ঃ প্ৰাকৃত আৰু অপভ্ৰংশ ভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য **১৫৯- ১৭৪**

প্ৰাকৃত ভাষা বা সাহিত্যিক প্ৰাকৃত; সাহিত্যিক প্ৰাকৃত ভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য, অপভ্ৰংশ-অৱহট্‌ঠ ভাষা; অপভ্ৰংশ ভাষাৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য

অধ্যায় ১০ ঃ সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ স্ৱৰধ্ৱনি, গুণ-বৃদ্ধি-সম্প্ৰসাৰণ **১৭৫- ১৮৫**

সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ স্ৱৰধ্ৱনি আৰু গুণ-বৃদ্ধি-সম্প্ৰসাৰণ; স্ৱৰধ্ৱনি, স্ৱৰধ্ৱনিৰ গুণ-বৃদ্ধি-সম্প্ৰসাৰণ

অধ্যায় ১১ ঃ সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপ ভ্ৰংশৰ ব্যঞ্জনধ্ৱনি, সংযুক্ত ব্যঞ্জন ধ্ৱনি, সন্ধি **১৮৬- ২০৪**

সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ ব্যঞ্জনধ্ৱনি, সংযুক্ত ব্যঞ্জন, সন্ধি; ব্যঞ্জনধ্ৱনি, সংযুক্ত ব্যঞ্জন, সন্ধি

অধ্যায় ১২ ঃ সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ শব্দৰূপ ঃ কাৰক আৰু শব্দ বিভক্তি **২০৫- ২২৩**

সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ শব্দৰূপ; সংস্কৃতৰ শব্দৰূপ; সংস্কৃতৰ কাৰক আৰু শব্দবিভক্তি, সংস্কৃত শব্দৰূপৰ শ্ৰেণীবিভাগ, সংস্কৃত শব্দৰূপৰ অন্যান্য বৈশিষ্ট্য, পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ শব্দৰূপ ঃ কাৰক আৰু শব্দবিভক্তি; সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ শব্দৰূপ, কাৰক আৰু শব্দবিভক্তিৰ তুলনা

অধ্যায় ১৩ ঃ সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ বচন আৰু লিঙ্গ **২২৪- ২৩৬**

সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ বচন; সংস্কৃতৰ বচন,পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ বচন, সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ বচনৰ তুলনা, সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ লিংগ; সংস্কৃতৰ লিংগ, পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ লিংগ, পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ লিংগৰ তুলনা

অধ্যায় ১৪ ঃ সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ ধাতুৰূপ (মুখ্য আৰু গৌণ) কাল, ল-কাৰ, ণিজন্ত, তুমুণন্ত **২৩৭- ২৬৫**

সংস্কৃত-পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশৰ ধাতুৰূপ ঃ (মুখ্য আৰু গৌণ) ঃ কাল, ল-কাৰ, ণিজন্ত, তুমুণন্ত ঃ সংস্কৃতৰ মুখ্য ধাতুৰূপ, কাল আৰু ভাব অনুসৰি বিভক্তিৰ প্ৰয়োগ ঃ ল-কাৰ, গণ বিভাজন, পালি-প্ৰাকৃতৰ ধাতুৰূপ, সংস্কৃতৰ গৌণ বা সাধিত ধাতুৰূপ, ণিজন্ত বা পাঁচনি ধাতু, নামধাতু, তুমুণন্ত ক্ৰিয়া

প্ৰসঙ্গ পুথি **২৬৬- ২৬৭**

অধ্যায় ১ ঃ অনুশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ বিভিন্ন স্তৰ

১.৪ অশোকৰ অনুশাসনমালা

১.৪.১ অশোকৰ অনুশাসনৰ শ্রেণী বিভাজন

১.৪.২ অশোকৰ অনুশাসনৰ ভাষা

১.৫ অশোকৰ ১নং গিৰ্নাৰ অনুশাসন

১.৫.১ ১নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ মূল পাঠ

১.৫.২ নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া ভাঙনি

১.৫.৩ নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ শব্দগত টোকা

১.৬ অশোকৰ 2নং গিৰ্নাৰ অনুশাসন

১.৬.১ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ মূল পাঠ

১.৬.২ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া ভাঙনি

১.৬.৩ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ শব্দগত টোকা

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৮ অধিক জানিবলৈ

১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ স্তৰ বিভাজন সম্পর্কে জানিব পাৰিব আৰু লগতে প্রাচীন ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ স্তৰৰ পৰা ক্রমবিকশিত হৈ কি দৰে মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ উদ্ভৱ হ'ল আৰু মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাই কেনেদৰে বিকাশ লাভ কৰিলে তাৰ আলোচনা আগবঢ়াব পাৰিব
- মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ প্রথম স্তৰৰ সাহিত্যিক নিদর্শন অশোকৰ অনুশাসনৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব

১.২ পৰিচয়

এইটো স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষান্মাষিকৰ বাবে আগবঢ়োৱা দ্বিতীয় ঐচ্ছিক পাঠ্যবিষয় 'পালি-প্ৰাকৃত-অপভ্ৰংশ ভাষা পাঠ আৰু তুলনামূলকব্যাকৰণ'ৰ প্ৰথম অধ্যায় 'অনুশাসন আৰু ধম্মপদ'। ইয়াত অশোকৰ অনুশাসনমালাৰ অন্তৰ্গত 1নং আৰু 2নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ আলোচনা কৰা হৈছে। পৃথিৱীৰ সৰ্ববৃহৎ ভাষা পৰিয়াল ইণ্ডো-ইউৰোপীয়ৰ প্ৰধান শাখা হ'ল নটা। তাৰে ভিতৰত এটা হ'ল ইণ্ডো-ইৰাণীয় শাখা।এই শাখাৰ তিনিটা উপশাখা হ'ল— ইৰাণীয় আৰ্য, দৰ্দীয় আৰ্য আৰু ভাৰতীয় আৰ্য। ভাৰততে প্ৰাচীন কালৰে পৰা প্ৰচলিত হৈ অহা ইণ্ডো-ইউৰোপীয় পৰিয়ালৰ ভাষাবোৰকে ভাৰতীয় আৰ্য ভাষা বুলি কোৱা হয়। ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ বিৱৰ্তনৰ ইতিহাসক পণ্ডিতসকলে সময়ৰ ফালৰ পৰা তিনিটা স্তৰত ভাগ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

১) প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্য ভাষা (Old Indo-Aryan, চমুকৈ OIA)
২) মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষা (Middle Indo-Aryan, চমুকৈ MIA)
৩) আধুনিক ভাৰতীয় আৰ্য ভাষা (New Indo-Aryan, চমুকৈ NIA)

প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ সময় আনুমানিক খ্ৰীষ্টপূৰ্ব পঞ্চদশ শতিকাৰ পৰা খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকা, মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ সময় আনুমানিক খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্ৰীষ্টিয় দশম শতিকা আৰু আধুনিক ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ সময় আনুমানিক খ্ৰীষ্টিয় দশম শতিকাৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে।

মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাক 'প্ৰাকৃত' নামেৰে জনা যায়। প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ কথিত ৰূপটোৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলস্বৰূপেই ভাৰতৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বিভিন্ন প্ৰাকৃত ভাষাৰ সৃষ্টি হয়। এই মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য বা প্ৰাকৃত স্তৰক তিনিটা ভাগত ভগোৱা হৈছে—

আদি স্তৰ বা আদি প্ৰাকৃত (খ্ৰী. ৬ষ্ঠ - খ্ৰী. ১ম শতিকা)
মধ্য স্তৰ বা সাহিত্যিক প্ৰাকৃতৰ স্তৰ (খ্ৰী. ১ম - খ্ৰী. ৬ষ্ঠ শতিকা)
অন্ত্য স্তৰ বা অপভ্ৰংশ স্তৰ (খ্ৰী. ৬ষ্ঠ - খ্ৰী. ১০ম শতিকা)

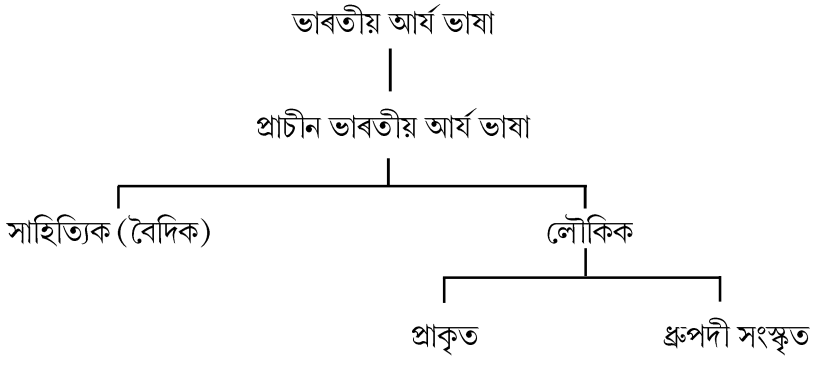
আদি প্ৰাকৃতৰ উল্লেখযোগ্য নিদৰ্শন হ'ল অশোকৰ অনুশাসন আৰু পালি ভাষাত ৰচিত গ্ৰন্থ ত্ৰিপিটকৰ অন্তৰ্গত ধম্মপদ। এই অধ্যায়ত অশোকৰ অনুশাসন আৰু ধম্মপদৰ বিষয়ে জানিব পৰা যাব। ইয়াত পাঠ্যপুথিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা অশোকৰ ১ নং গিৰ্নাৰৰ মূল পাঠ আৰু তাৰ অসমীয়া ভাঙনি, ভাষাগত বৈশিষ্ট্য আদিৰ বিষয়ে অৱগত কৰোৱা হ'ব। লগতে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ ত্ৰিপিটকৰ অন্তৰ্গত অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ ধম্মপদৰ মূল পাঠ আৰু তাৰ অসমীয়া ভাঙনি, ভাষাগত বৈশিষ্ট্য ইত্যাদি বিষয়বোৰো এই অধ্যায়ত আলোচিত হ'ব।

১.৩ মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ বিভিন্ন স্তৰ

মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ যুগ বুলিলে ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ দ্বিতীয় স্তৰটোকেই কোৱা হয়। এই স্তৰক আকৌ 'প্ৰাকৃত স্তৰ' নামেৰেও জনা যায়। এই স্তৰ প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ

লৌকিক কথ্য ৰূপৰ বিৱর্তিত ৰূপ মাথোন। প্ৰাচীন ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ লোক সমাজত প্ৰচলিত কথ্য ৰূপটো সময়ৰ লগে লগে পৰিৱর্তন হ'বলৈ ধৰে। বহুকাল ধৰি প্ৰচলিত হৈ অহা ভাষাটোৱে ধ্বনিতত্ত্ব আৰু ৰূপতত্ত্বৰ দিশত পৰিৱর্তনে দেখা দিলে আৰু এটা সুকীয়া ৰূপত আত্মপ্ৰকাশ কৰিলে। পণ্ডিতসকলে এই পৰিৱর্তনৰ সময় আনুমানিক খ্ৰীষ্টপূর্ব ষষ্ঠ শতিকা আৰু এই স্তৰৰ শেষ সময় আনুমানিক খ্ৰীষ্টিয় দশম শতিকা বুলি ঠাৱৰ কৰিছে। প্ৰাকৃত ভাষাৰ বিকাশ এনে ধৰণে দেখুৱাব পাৰি—

চিত্ৰ ১.১ ঃ মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ বিভিন্ন স্তৰ

(মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষা)

ভাৰতবর্ষৰ বিভিন্ন অঞ্চলত খ্ৰীষ্টপূর্ব ষষ্ঠ শতিকা মানৰ ভিতৰত বৈদিক যুগৰ কথিত ৰূপটোৱে পাঁচটা আঞ্চলিক ৰূপত আত্মপ্ৰকাশ কৰে। সেই আঞ্চলিক ৰূপকেইটা হ'ল—

ক) উত্তৰ-পশ্চিমা

খ) পশ্চিমা

গ) দক্ষিণী

ঘ) প্ৰাচ্য-মধ্যা আৰু

ঙ) প্ৰাচ্যা

এই পাঁচটা আঞ্চলিক ৰূপেই হ'ল প্ৰাকৃতৰ প্ৰাচীনতম ৰূপ।

উত্তৰ-পশ্চিমা আঞ্চলিক ৰূপটো প্ৰাচীন গান্ধাৰ বা বর্তমানৰ পাকিস্তানৰ অন্তর্গত ৰাৱালপিণ্ডি (ইছলামাবাদ), সমগ্ৰ পাঞ্জাৰ আৰু সিন্ধু অঞ্চলকে ধৰি অবিভক্ত ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিম অঞ্চলত প্ৰচলিত আছিল। উত্তৰ-পশ্চিমা আঞ্চলিক ৰূপৰ পৰাই পৰৱর্তী সময়ত 'পৈশাচী' প্ৰাকৃতে আত্মপ্ৰকাশ কৰে। পশ্চিমা আঞ্চলিক ৰূপটো প্ৰাচীন সৌৰাষ্ট্ৰ বা বর্তমানৰ গুজৰাট-ৰাজস্থান অঞ্চলত প্ৰচলিত আছিল। এই আঞ্চলিক ৰূপৰ পৰাই 'শৌৰসেনী' প্ৰাকৃতৰ উদ্ভৱ হৈছে। দক্ষিণী আঞ্চলিক ৰূপটো বিদর্ভ-মহাৰাষ্ট্ৰ অঞ্চলত প্ৰচলিত আছিল আৰু ইয়াৰ পৰাই 'মহাৰাষ্ট্ৰী' প্ৰাকৃতৰ উদ্ভৱ হৈছে। প্ৰাচ্য-মধ্যা আঞ্চলিক ৰূপটো প্ৰাচীন অৱন্তী, শূৰসেন, কুৰু, পাঞ্চাল আদি (বর্তমানৰ দিল্লী, মিৰাট, মথুৰা প্ৰভৃতি অঞ্চল) সৰস্বতী নদীৰ পৰা গংগা-যমুনা উপত্যকা পর্যন্ত পশ্চিম ভাৰতৰ মধ্য অঞ্চলত প্ৰচলিত আছিল। এই আঞ্চলিক ৰূপৰ পৰাই অর্ধমাগধী প্ৰাকৃতৰ উদ্ভৱ হৈছে। প্ৰাচ্যা আঞ্চলিক ৰূপটো প্ৰাচীন মগধ-কোশল অঞ্চলত বা বর্তমানৰ অযোধ্যা-

সাকেতকে ধৰি বিহাৰ পর্যন্ত ভাৰতৰ পূব অঞ্চলত প্রচলিত আছিল। এই আঞ্চলিক ৰূপৰ পৰাই মাগধী প্রাকৃতৰ উদ্ভৱ হৈছে।

মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাক 'প্রাকৃত' আখ্যা দিয়া হৈছে। এই নামকৰণ সন্দর্ভত বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন মত আগবঢ়োৱা দেখা যায়। সেই মতবোৰৰ ভিতৰত প্রথম হ'ল— প্রাকৃতিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা ভাষাই হৈছে প্রাকৃত ভাষা। 'প্রকৃতি'ৰ অর্থ হ'ল মূল (basic) । এই প্রকৃতি বা মূল হ'ল সংস্কৃত ভাষা আৰু সংস্কৃতৰপৰা উদ্ভৱ হোৱা ভাষাই প্রাকৃত ভাষা।

জানি থোৱা ভাল

সুপ্রসিদ্ধ প্রাকৃত ব্যাকৰণবিদ হেমচন্দ্র, 'প্রাকৃত চন্দ্রিকা'ৰ ৰচয়িতা কৃষ্ণ পণ্ডিত, 'প্রাকৃত সর্বস্ব'ৰ ৰচয়িতা মার্কণ্ডেয় কবীন্দ্র, আলংকাৰিক আচার্য দণ্ডী আদিয়ে এই প্রথম মতটো সমর্থন কৰিছে।

দ্বিতীয়তে, প্রকৃতিৰ অর্থ হ'ল নৈসর্গিক বা স্বাভাৰিক (Natural) ; গতিকে জনসাধাৰণৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ যি নৈসর্গিক বা স্বাভাৰিক ভাষা সিয়েই প্রাকৃত ভাষা। তৃতীয়তে, 'প্রাকৃত' শব্দৰ অর্থ হ'ল সাধাৰণ (common), গতিকে সাধাৰণ লোকৰ যি ভাষা সেয়ে প্রাকৃত।

প্রায় এহেজাৰ পাঁচশ বছৰ বিয়পা (খ্রীষ্টপূর্ব ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীষ্টিয় দশম শতিকা) এই মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ যুগটোক পণ্ডিতসকলে তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিছে আৰু এই বিভাজন প্রধানতঃ ভাষাগত পৰিৱর্তনক লক্ষ্য কৰি কৰা হৈছে। সেই কেইটা বিভাজন হ'ল—

- **আদি স্তৰ বা প্রাচীন প্রাকৃত (আনুমানিক খ্রীষ্টপূর্ব ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীষ্টিয় প্রথম শতিকা পর্যন্ত) ঃ** এই স্তৰৰ নিদর্শনসমূহ হ'ল—
  - সম্রাট অশোকৰ অনুশাসনসমূহ
    (অশোকৰ সময় আনুমানিক খ্রীষ্টপূর্ব 274–232 শতিকা)
  - মধ্য ভাৰতৰ যোগীমাৰা গুহাৰ শিলালিপিসমূহ
    (খ্রীষ্টপূর্ব দ্বিতীয় শতিকা)
  - উৰিষ্যাৰ হাথিগুম্ফা গুহাত খোদিত শিলালিপি
    (খ্রীষ্টপূর্ব প্রথম শতিকা)
  - গোৱালিয়ৰৰ বেস নগৰৰ গৰুড় স্তম্ভলিপি
    (সময় ঃ খ্রীষ্টপূর্ব দ্বিতীয় শতিকা)
  - বৌদ্ধ হীনযান সম্প্রদায়ৰ 'পালি' ভাষা
    (খ্রীষ্টপূর্ব তৃতীয় শতিকাৰ পৰা খ্রীষ্টিয় প্রথম শতিকা)
  - বৌদ্ধ মহাযান সম্প্রদায়ৰ মিশ্র প্রাকৃত বা বৌদ্ধ সংস্কৃত ভাষা
    (খ্রীষ্টপূর্ব দ্বিতীয় শতিকাৰ পৰা খ্রীষ্টিয় প্রথম শতিকা)
- **মধ্য স্তৰ বা সাহিত্যিক প্রাকৃতৰ স্তৰ (আনুমানিক খ্রীষ্টিয় প্রথম শতিকাৰ পৰা খ্রীষ্টিয়**

ষষ্ঠ শতিকা পর্যন্ত) ঃ মধ্য স্তৰৰ ভাষাবোৰ প্রধানকৈ সাহিত্যত ব্যৱহাৰ হৈছিল। কাব্য ৰচনাত ব্যৱহৃত মহাৰাষ্ট্রী প্রাকৃত, সংস্কৃত নাটকত ব্যৱহৃত মাগধী, শৌৰসেনী আদি বিভিন্ন প্রাকৃত, 'বৃহৎ কথা' নামৰ গ্রন্থত ব্যৱহৃত পৈশাচী প্রাকৃত আৰু জৈন ধর্মগ্রন্থসমূহত ব্যৱহৃত জৈন-মহাৰাষ্ট্রী, জৈন সৌৰসেনী, অর্ধমাগধী আদি ভাষা আৰু ইয়াৰ উপভাষাবোৰ সাহিত্যিক-প্রাকৃতৰ স্তৰভুক্ত।

মধ্য-প্রাকৃত স্তৰৰ নিদর্শনসমূহ হ'ল—

- অশ্বঘোষৰ প্রাচীন সংস্কৃত নাটৰ 'শাৰীপুত্র প্রকৰণ'ৰ প্রাকৃতাংশ (খ্রীষ্টিয় প্রথম শতিকা)
- ভৰতৰ নাট্য শাস্ত্রৰ 'ধ্রুবা' গীতসমূহ (খ্রীষ্টিয় তৃতীয় শতিকা)
- ভাস-কালিদাসৰ পৰৱর্তী সংস্কৃত নাট্যকাৰসকলৰ নাটকত ব্যৱহৃত প্রাকৃতাংশ
- অর্ধ মাগধীত ৰচিত জৈন ধর্মশাস্ত্রসমূহ
- মহাৰাষ্ট্রী প্রাকৃতত ৰচিত কাব্যপুথিসমূহ।

উল্লেখযোগ্য যে সাহিত্যিক প্রাকৃতসমূহৰ ভিতৰত শৌৰসেনী, মাগধী, পৈশাচীকো ধৰা হয় যদিও এই তিনিটা প্রাকৃতত পূর্ণাঙ্গ সাহিত্যিক নিদর্শন পোৱা নাযায়। এই প্রাকৃত তিনিটা বিভিন্ন স্থানত বিক্ষিপ্তভাৱে পোৱা যায় কাৰণে ইহঁতক সাহিত্যিক প্রাকৃতৰ ভিতৰত ধৰা হয়।

- **অন্ত্য স্তৰ বা অপভ্রংশ আৰু অৱহট্ঠৰ স্তৰ (আনুমানিক খ্রীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীষ্টিয় দশম শতিকা পর্যন্ত)** ঃ এই স্তৰটোক গ্রীয়াৰচনে 'Late Prakrit' বুলি আখ্যা দিছে। আকৌ ভাৰতীয় ব্যাকৰণবিদসকলে ইয়াক অপভ্রংশ বুলি অভিহিত কৰিছে। খ্রীষ্টিয় দ্বাদশ শতিকাৰ পিছৰ ভাৰতীয় ব্যাকৰণবিদসকলে সাহিত্যিক অপভ্রংশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে ইয়াৰ তিনিটা প্রধান উপভাষাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে— (ক) নাগৰক, (খ) ব্রাচড়ক আৰু (গ) উপনাগৰক। গ্রীয়াৰচনে প্রত্যেকটো প্রাকৃতৰে পৰিৱর্তিত একোটাকৈ অপভ্রংশ থকা বুলি উল্লেখ কৰিছে। যেনে— শৌৰসেনী অপভ্রংশ, মাগধী অপভ্রংশ আদি। সুকুমাৰ সেনে আকৌ এই স্তৰটোকে প্রাচীন অপভ্রংশ আৰু অর্বাচীন অপভ্রংশ বা অৱহট্ঠ নামে দুটি ভাগত ভাগ কৰিছে। সাহিত্যিক প্রাকৃতৰ পৰিৱর্তিত ৰূপটোক প্রাচীন অপভ্রংশ আৰু আধুনিক ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ উদ্ভৱৰ পূর্বৰূপটোক অর্বাচীন অপভ্রংশ বা অৱহট্ঠ বোলা হৈছে। অপভ্রংশত ৰচিত সাহিত্যৰ ধাৰা খ্রীষ্টিয় পঞ্চদশ শতিকা মানলৈকে চলি আছিল।

এই স্তৰৰ সাহিত্যিক নিদর্শনসমূহ হ'ল —

- জৈন ধর্মাৱলম্বীসকলৰ পৃষ্ঠপোষকতাত ৰচিত অলেখ অপভ্রংশ সাহিত্য।
- জৈন, শৈৱ, নাথ, বৌদ্ধ সহজযান - বজ্রযান পন্থাৰ সাধকসকলৰ দ্বাৰা অৱহট্ঠ বা অর্বাচীন অপভ্রংশত ৰচনা কৰা নিজ নিজ ধর্ম সাধনৰ গীত-পদ।
- ধর্মীয় আদর্শ বহির্ভূত অন্যান্য কাব্য।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ বিভিন্ন স্তৰ সম্পর্কে চমু পৰিচয় আগবঢ়াওক। (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

১.৪ অশোকৰ অনুশাসনমালা

মগধাধিপতি মহামতি অশোকে (আনুমানিক সময় ২৭৪ খ্রীষ্টপূর্ব — ২৩২ খ্রীষ্টপূর্ব) নীতি-ধর্মৰ শাসন প্রৱর্তনৰ প্রেৰণাৰে শিলাখণ্ড অথবা স্তম্ভৰ বুকুত খোদিত কৰোৱা বাণী বা উক্তিসমূহকে অশোকৰ অনুশাসন বোলা হয়। মৌর্য বংশীয় সম্রাট অশোক পিতাক বিন্দুসাৰৰ (খ্রীষ্টপূর্ব ২৯৭-২৭৪) উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে এক বিশাল সাম্রাজ্যৰ অধিকাৰী হয়। এই সাম্রাজ্য আফগানিস্তানৰ পৰা দাক্ষিণাত্যৰ শেষ প্রান্তৰলৈকে বিয়পি আছিল। বিশাল সাম্রাজ্যৰ অধিপতি হোৱাৰ লগতে অপ্রতিহত ক্ষমতা আৰু সামৰিক শক্তিৰ অধিকাৰী হৈছিল সম্রাট অশোক। বিশ্বৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ সাম্রাজ্যবাদী শাসকসকলৰ পৰা অশোকো ব্যতিক্রম নাছিল। বিশেষকৈ সাম্রাজ্যবাদী শাসকসকলে তেওঁলোকৰ ৰাজ্য বিস্তাৰত মন মেলিছিল আৰু তাক পূৰণ কৰিবলৈ নিজৰ সামৰিক শক্তিৰে যিকোনো ৰাজ্য আক্রমণ কৰিছিল। প্রজাৰ ইচ্ছা-অনিচ্ছা, সুখ-দুখ, ক্ষয়-ক্ষতিৰ প্রতি মনোযোগ নিদি কেৱল সাম্রাজ্যৰ সীমা বঢ়োৱাত গুৰুত্ব দিছিল। বহিঃৰাজ্য আক্রমণ কৰি, তাক জয় কৰি আনন্দত মতলীয়া হৈছিল। সামৰিক শক্তিৰে আনকি সমগ্র বিশ্বক জয় কৰিব বিচৰা শাসকৰো নিদর্শন পোৱা গৈছিল।

আনুমানিক খ্রীষ্টপূর্ব ২৭৪ত সম্রাট অশোক মগধৰ ৰাজপাটত উঠে। ইয়াৰ চাৰি বছৰৰ পিছত অর্থাৎ খ্রীষ্টপূর্ব ২৭০ত তেওঁৰ অভিষেক উৎসৱ অনুষ্ঠিত হয়। অভিষেকৰ অষ্টম বছৰত খ্রীষ্টপূর্ব ২৬২ কলিংগ ৰাজ্য আক্রমণ কৰি জয় কৰে। কলিংগ আক্রমণৰ এই ঐতিহাসিক ঘটনাটো অশোকৰ জীৱনৰ সন্ধিকাল (turning point) আৰু অনুশাসনসমূহ সৃষ্টিৰ অন্তৰালত এই ঐতিহাসিক ঘটনাটো জড়িত হৈ আছে। অশোকে এই কলিংগ ৰাজ্য আক্রমণ কৰাৰ কাৰণ হ'ল তেওঁৰ সীমান্তৱর্তী আৰু সাম্রাজ্যৰ ভিতৰুৱা ৰাজ্যসমূহৰ লগত মৈত্রী সম্বন্ধ ৰক্ষা কৰি তেওঁৰ সাম্রাজ্যবাদী চৰিত্র অক্ষত ৰখা। কিন্তু তেওঁৰ ৰাজধানীৰ কাষৰে সৰু ৰাজ্য কলিংগৰ লগত বন্ধুত্ব স্থাপন কৰিব পৰা নাছিল। আনকি কলিংগ ৰাজ্যই বিন্দুসাৰৰ দিনৰে পৰা মগধৰ সম্রাটৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰা নাছিল। অশোকে তেওঁৰ ৰাজ্যৰ নিচেই কাষতে তেনে এখন স্বাধীন ৰাজ্য থকাটো সহ্য কৰিব পৰা নাছিল। দ্বিতীয়তে অশোকৰ সাম্রাজ্যৰ দক্ষিণ ভাৰতৰ লগত জল আৰু স্থলপথৰ সংযোগ কলিংগৰ মাজেদিয়েই কৰিব লগা হৈছিল। কলিংগৰ বিৰুদ্ধে হোৱা যুদ্ধত অশোকে কলিংগক প্রায় ধ্বংস কৰি পেলাইছিল। যুদ্ধত এক লাখ লোকৰ মৃত্যু হৈছিল; একলাখ পঞ্চাশ হাজাৰ লোকক বন্দী কৰা হৈছিল। যুদ্ধৰ এনে ভয়াবহ পৰিণাম দেখি অশোকৰ মনত মর্মন্তুদ বেদনাৰ উদয় হৈছিল। তেওঁৰ মন ভাৰাক্রান্ত হৈ পৰে। এই 'কলিংগ যুদ্ধ' অশোকৰ

জীৱনৰ প্ৰথম আৰু শেষ যুদ্ধ। তেওঁ ভৱিষ্যতে যুদ্ধ নকৰে বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰে। কলিংগ যুদ্ধৰ নৰ-ধ্বংস যজ্ঞৰ স্মৃতি তেওঁৰ মনত বহন কৰিলে প্ৰায় আঠৈ বছৰ কাল। শেষত এই যন্ত্ৰণাৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পোৱাৰ মানসেৰে বুদ্ধদেৱৰ পৰৱৰ্তী ষষ্ঠ ধৰ্মগুৰু উপগুপ্তৰ ওচৰত দীক্ষা লয়। তেওঁ বুদ্ধদেৱে প্ৰচাৰ কৰি যোৱা প্ৰেম, কৰুণা, অহিংসা আৰু মৈত্ৰীৰ ভাৱধাৰাৰে আত্মশুদ্ধিৰ বাট বিচাৰি লয়। অশোকে বুজি পালে যে কেৱল অস্ত্ৰেৰে মানুহৰ মন জয় কৰিব নোৱাৰি। অস্ত্ৰেৰে কৰা জয় ক্ষন্তেকীয়া। মানুহৰ মন জয় কৰিব লাগিব দয়া, ক্ষমা, প্ৰেম আদি মানৱীয় প্ৰমূল্যৰে আৰু এই জয়েই হৈছে স্থায়ী জয়। অশোকে কলিংগ যুদ্ধৰ ভয়াবহ স্মৃতিক বুদ্ধৰ কুশল কৰ্ম, মৈত্ৰী ভাৱনা, কৰুণা, অহিংসা আদি কল্যাণকামী আদৰ্শেৰে মচি পেলাবলৈ যত্ন কৰিছিল। সাম্ৰাজ্যৰ সাধাৰণ লোকক আৰু তেওঁৰ সাম্ৰাজ্যৰ দাঁতি কাষৰীয়া ৰাজ্যসমূহৰ জনসাধাৰণকো সৎ-শুদ্ধ, পৰিশীলিত জীৱনবোধত অভিষিক্ত কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। কাৰণ ভৱিষ্যতে যাতে মানৱ সমাজ যুদ্ধ জয়ৰ নৃশংসতাৰ ওপৰত অথবা ক্ষমতাৰ শাসনত প্ৰতিষ্ঠিত নহয়। মানৱ সমাজ প্ৰতিষ্ঠিত হ'ব নীতি আৰু ধৰ্মৰ শাসনৰ ওপৰত। এনেবোৰ উদ্দেশ্যৰে অশোকে তেওঁৰ সাম্ৰাজ্যৰ সীমান্তৱৰ্তী স্থানসমূহত পাহাৰৰ বুকুত, ডাঙৰ শিলৰ ওপৰত, সাম্ৰাজ্যৰ মধ্যৱৰ্তী প্ৰধান প্ৰধান স্থানসমূহত, সৰু শিলাখণ্ডৰ ওপৰত, প্ৰধান বৌদ্ধ কেন্দ্ৰসমূহত স্তম্ভ প্ৰতিষ্ঠা কৰি তাৰ বুকুত জনসাধাৰণৰ কৰিবলগীয়া আৰু পালন কৰিবলগীয়া নীতি আৰু আদৰ্শমূলক নানা কথা খোদিত কৰাইছিল। নীতি-ধৰ্মৰ শাসন প্ৰৱৰ্তনৰ প্ৰেৰণাৰে খোদিত কৰোৱা অশোকৰ এই বাণী বা উক্তিসমূহকেই অশোকৰ অনুশাসন (Ashokan Edicts) বোলা হয়। অশোকে খোদিত কৰোৱা সকলোবোৰ লিপিয়েই অনুশাসনমূলক অথবা নীতি ধৰ্মৰ শাসনমূলক নাছিল। কিছুমান লিপি মাথোঁ কেতবোৰ ঘটনাৰ স্মৃতিচিহ্ন বা স্মাৰক মাথোন। জনসাধাৰণে পালন কৰিবলগীয়া বা কৰিবলগীয়া কৰ্তব্যৰ বিষয়ে অশোকে কোনো নীতি ঘোষণা কৰা নাই। এইবোৰক অনুশাসন বুলিব নোৱাৰি। এইবোৰ লিপিক প্ৰত্নলিপি (Inscription) বুলি কোৱা হয়। তথাপি অশোকে খোদিত কৰোৱা অধিকাংশ লিপিতে জনসাধাৰণে কৰিব লগা আৰু পালন কৰিব লগা কৰ্তব্যৰ ঘোষণা বা সকীয়নি থকাৰ কাৰণে আটাইবোৰ লিপিকে অনুশাসন (Edict) বোলা হয়।

অশোকে অনুশাসনৰ যোগেদি সৰ্বসাধাৰণ লোকৰ নৈতিক মান উন্নত কৰিবলৈ বিচৰা, সমাজৰ সকলো ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ আৰু সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ মাজত সদ্ ভাব আৰু সম্প্ৰীতি বিয়পাই তোলাৰ যি প্ৰচেষ্টা, সেয়া অকল ভাৰততে নহয় সমগ্ৰ বিশ্বতে বিৰল ঘটনা। সমগ্ৰ বিশ্বৰ শাসক শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অশোকক মাথো দুজনমান শাসকৰ লগতহে তুলনা কৰিব পৰা যায়। এজন হ'ল খ্ৰীষ্টিয় চতুৰ্থ শতিকাৰ শেষৰ সম্ৰাট কনষ্টেন্টাইন (Constantine the Great), এইজন সম্ৰাটে 'মিলান অনুশাসন' খোদিত কৰোতেই খ্ৰীষ্ট ধৰ্মক ৰোমান সাম্ৰাজ্যৰ ধৰ্ম বুলি প্ৰতিষ্ঠা কৰাব বিচাৰিছিল আৰু প্ৰথম ধৰ্মসভা অনুষ্ঠিত কৰাইছিল। দ্বিতীয়জন সম্ৰাট হ'ল চাৰ্লমেন (Charlemgne); এওঁ ফ্ৰেঙ্কসকলৰ ৰাজ্য বিস্তাৰ কৰাৰ উপৰিও সাহিত্যৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। কিন্তু এওঁলোকৰ কৰ্মৰাজি আৰু তাত নিহিত মৰ্মাৰ্থ বা উদ্দেশ্য অশোকৰ কৰ্মৰাজিৰ লগত তুলনা নহয়। অশোকে অন্তৰৰ উপলব্ধিৰে নতুন এক চেতনা প্ৰতিষ্ঠা কৰিব বিচাৰিছিল। অশোকৰ লক্ষ্য

আছিল সার্বজনীন মানৱীয় মূল্যবোধেৰে জীৱন উদ্দীপিত কৰা। বৌদ্ধ ধর্মত দীক্ষিত হৈছিল যদিও অশোকে কনষ্টেন্‌টাইনৰ দৰে বৌদ্ধ ধর্মক ৰাজধর্ম বুলি ঘোষণা কৰা নাছিল। তেওঁ ধর্মক সংকীর্ণ অর্থতকৈ বহল মানৱীয় আচৰণ হিচাপেহে প্রতিপন্ন কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। নৈতিক জ্ঞানৰ উৎকর্ষ সাধনত মনোনিবেশ কৰিছিল। অশোকৰ এনে ব্যতিক্রমী চিন্তা আৰু কার্যৰ প্রতি লক্ষ্য কৰিয়েই H.G. Wells য়ে তেওঁৰ বিখ্যাত গ্রন্থ 'The Outline of History' ত অশোক সম্পর্কে মূল্যায়ন কৰিছে এনেদৰে— "He is the only military monarch on record who abandoned warfare after victory..." সম্রাট অশোকৰ কার্যাৱলীক সমালোচনা নকৰাকৈয়ো থকা নাই। এচাম সমালোচকে কয় যে অশোকৰ সমগ্র কার্যাৱলীৰ অন্তৰালত সাম্রাজ্যবাদী চিন্তাহে নিহিত আছে। কিয়নো তেওঁ বিশাল সাম্রাজ্যখন সুদৃঢ় আৰু পুনর্গঠন কৰিবৰ বাবেহে এনে অনুশাসন খোদিত কৰাইছিল। সেয়া যিয়েই নহওক, অশোকৰ ধর্ম নিৰপেক্ষতা, উদাৰতা, ত্যাগ আৰু সম অধিকাৰৰ আদর্শ স্বৰূপে ধর্মচক্র আধুনিক ভাৰতৰ ৰাষ্ট্রীয় প্রতীক হ'ব পাৰিছে।

জানি থোৱা ভাল

অশোকে তেওঁৰ অনুশাসনসমূহক 'ধর্মলিপি' বুলি অভিহিত কৰি 'ধর্মাচৰণ, ধর্মানুশাসনত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ব্যক্তিগত জীৱনত বৌদ্ধধর্ম গ্রহণ কৰি তেওঁ নিজে এগৰাকী গোড়া বৌদ্ধধর্মী হৈ উঠিছিল আৰু বৌদ্ধ সংঘৰ পবিত্রতা ৰক্ষা কৰাত গভীৰ মনোনিবেশ কৰিছিল। কিন্তু সেই বুলি তেওঁ আন ধর্মৰ বিদ্বেষী নাছিল বা ক্ষমতাৰ শাসনেৰে নিজা ধর্মক অন্য ধর্মীয় সম্প্রদায়ৰ ওপৰত জোৰেৰে জাপি দিব খোজা নাছিল। 'ধর্ম'ক তেওঁ বিশেষ ধর্মীয় আচৰণৰ পৰিবর্তে এক সার্বজনীন নীতি, নিয়ম আৰু সত্যৰ পথ হিচাপেহে প্রতিপন্ন কৰিবলৈ বিচাৰিছিল, যাতে সকলোৰে মাজত এটা শ্রদ্ধাশীল মনোভাব গঢ়ি উঠে, ধর্মীয় সহিষ্ণুতাৰে সামাজিক কাম-কাজ, চিন্তা-ভাবনাত এক মানৱীয় ভাব উদ্রেক হয় আৰু সমাজ জীৱন শৃংখলিত হয়। সেয়েহে এক উচ্চ আদর্শযুক্ত সামাজিক দায়িত্ববোধৰ মনোভাব তেওঁৰ 'ধর্ম'ৰ মূল মর্মবাণী আছিল; লক্ষ্য আছিল সামাজিক জীৱনত মানৱীয় ভাবৰ সঞ্চাৰ। ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক ধ্যান-ধাৰণাত অশোকৰ পূর্বতে ধর্মৰ ভিত্তিত এনে নতুন মনোভাব বা নতুন ধাৰণা কোনেও প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ বিচৰা নাছিল।

শিলালিপি, তাম্রলিপি আদি প্রত্নলিপিসমূহক সাহিত্যৰ অংগ বোলা নহয় যদিও অশোকে খোদিত কৰোৱা অনুশাসনক সাহিত্য বুলিব পৰা যায়; কিয়নো এই অনুশাসনত থকা নৈতিক প্রমূল্যযুক্ত লিখনিবোৰ বিশ্বৰ বিশাল নৈতিক সাহিত্যৰ অন্তর্ভুক্ত হৈছে। সার্বজনীন কল্যাণ-মৈত্রীৰ আদর্শও এই অনুশাসনত প্রতিভাত হৈছে। অনুশাসনবোৰ ঐতিহাসিক তথ্য, লিখন পদ্ধতি, ভাস্কর্য, ধর্মীয় আদর্শ, সামাজিক দৃষ্টিভংগী, ভাষিক বৈচিত্র্য আদিৰ কাৰণেও অর্থপূর্ণ সমল। ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক বুৰঞ্জীত অশোকৰ অনুশাসনসমূহৰ স্থান গুৰুত্বপূর্ণ।

অশোকৰ অনুশাসনৰ মহত্ত্ব আৰু গুৰুত্ব থকা সত্ত্বেও এই অনুশাসনসমূহ অৱহেলিত হৈ জনসাধাৰণৰ দৃষ্টিৰ পৰা আঁতৰি যায়। মৌর্য বংশ থকালৈকে এই 'অনুশাসন'সমূহ সংৰক্ষিত হৈ আছিল। এনেদৰে অৱহেলিত হোৱাৰ কাৰণ হ'ল—

- আন আন ৰাজবংশীয় ৰজাসকলৰ নীতি, আদর্শ, উদাৰতা আদি প্রমূল্যৰ প্রতি উদাসীনতা।
- গুপ্ত যুগৰ ব্রাহ্মণ্য সংস্কৃতিৰ পুনৰ উত্থানৰ ফলত বৌদ্ধধর্মৰ ক্রমাগত অপসাৰিত হ'ব লগা অৱস্থা।
- বিদেশী ৰাজশক্তিৰ অন্য ধর্মৰ প্রতি সহিষ্ণুতাৰ অভাৱ।
- অশোকে সেই সময়ৰ আঞ্চলিক ভাষাত লিপিসমূহ খোদিত কৰাইছিল আৰু পৰৱর্তী সময়ত সেই ভাষা জনসাধাৰণৰ দুর্বোধ্য হৈ পৰিছিল।

খ্রীষ্টিয় পঞ্চম শতিকাত ভাৰতলৈ অহা চীনা পৰিব্রাজক ফাহিয়ান ভাৰতত ছয় বছৰ কাল আছিল। অশোকৰ ৰাজপ্রাসাদ দেখি ফাহিয়ানে বিস্ময় প্রকাশ কৰিছিল যদিও অনুশাসনবোৰৰ বিষয়ে কোনো ধৰণৰ বর্ণনা দিয়া নাছিল। মাথোঁ তেওঁ দুটা অশোক স্তম্ভৰ কথাহে বর্ণনা কৰিছিল। আকৌ সপ্তম শতিকাত ভাৰতলৈ অহা চীনা পৰিব্রাজক হিউৱেনচাঙ পোন্ধৰ বছৰ কাল ভাৰতত আছিল আৰু তেওঁ ৰচনা কৰা 'চি-ইউ-কি' গ্রন্থত অশোকৰ অনুশাসন সম্বন্ধে কোনো কথা লিপিবদ্ধ কৰা নাছিল। মাথোঁ পোন্ধৰটা স্তম্ভৰ কথাহে উল্লেখ কৰিছিল। কিন্তু ভাৰতত বৃটিছৰ ৰাজত্ব আৰম্ভ হোৱাত এই অনুশাসনবোৰ পুনৰ পোহৰলৈ আহে। ১৮৩৭ খ্রীষ্টাব্দত জেমছ প্রিনছেপে (James Princep) অশোকৰ লিপিৰ প্রথম পাঠ উদ্ধাৰ কৰে। ইয়াৰ লগে লগে অশোকৰ অনুশাসনৰ প্রতি বিদ্বৎ সমাজৰ চকু মেল খায় আৰু অশোকৰ মহানতা বিশ্ববাসীৰ আগত প্রকাশ পায়। প্রিনচেপে উদ্ধাৰ কৰা লিপিতো 'দেৱানংপ্রিয় পিয়দসি' বুলিহে ৰজাৰ নাম উল্লেখ আছিল। এই ৰজাজন কোন হ'ব পাৰে তাৰ কোনো উল্লেখ নাই। উল্লেখযোগ্য যে অশোকক মৌর্য বংশৰ ৰজাসকলৰ ভিতৰত এগৰাকী অন্যতম ৰজা হিচাপেহে বর্ণনা কৰা হৈছিল। ১৯১৫ চনত হায়দৰাবাদৰ মস্কীত উদ্ধাৰ হোৱা ক্ষুদ্র শিলানুশাসন এখনত 'দেৱানং পিয়স অসোকস' বুলি উল্লেখ আছিল আৰু ইয়াৰ পৰা জনা যায় যে সেইজন মৌর্য বংশৰ ৰজা অশোক। প্রিয়দসি বা প্রিয়দসি অশোকৰেই অন্য এক নাম। তেতিয়াৰে পৰা অশোকৰ ধর্ম, আদর্শ আৰু অনুশাসনৰ ভাষা সম্পর্কে বিচাৰ-বিশ্লেষণ হ'বলৈ ধৰে।

১.৪.১ অশোকৰ অনুশাসনৰ শ্রেণীবিভাজন

অশোকৰ অনুশাসনৰ প্রাপ্তিস্থান আৰু পৰিবেশনৰ প্রতি লক্ষ্য কৰি অশোকৰ অনুশাসনসমূহক চাৰিটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে—

- বৃহৎ শিলানুশাসন বা শিলানুশাসন (Rock Edicts)
- ক্ষুদ্র শিলানুশাসন (Small Rock Edicts)
- স্তম্ভানুশাসন (Pillar Edicts)

- গুহালিপি (Cave Inscriptions)

- *বৃহৎ শিলানুশাসন (Rock Edicts)* ঃ অশোকে তেওঁৰ সাম্ৰাজ্যৰ সীমান্তৱৰ্তী অঞ্চলসমূহত পাহাৰৰ ডাঙৰ শিলৰ বুকুত এই শ্ৰেণীৰ অনুশাসনসমূহ খোদিত কৰাইছিল। পাহাৰৰ বুকুৰ বৃহৎ শিলত খোদিত কৰোৱা বাবে আন ক্ষুদ্ৰ শিলাখণ্ডৰ অনুশাসনৰ পৰা পৃথক কৰিবলৈ 'বৃহৎশিলানুশাসন' নামকৰণ কৰা হৈছিল। এই শ্ৰেণীৰ অনুশাসন খোদিত কৰোৱাৰ উদ্দেশ্য হ'ল অশোকৰ ৰাজ্যৰ সীমান্তৱৰ্তী অঞ্চলৰ জনসাধাৰণে আৰু প্ৰতিবেশী ৰাজ্যৰ প্ৰজায়ো যাতে অশোকৰ আদৰ্শ আৰু ঘোষণা অনুধাৱন কৰিব পাৰে। বৃহৎ শিলানুশাসনসমূহৰ প্ৰাপ্তিস্থানবোৰ হ'ল—
  - উত্তৰ-পশ্চিম সীমান্তৰ হাজাৰা জিলাৰ মান্‌সেহ্‌ৰা আৰু পেছোৱাৰৰ ওচৰৰ শাহবাঝগঢ়ী
  - পশ্চিম সীমান্তৰ আৰৱ সাগৰৰ তীৰৰ মহাৰাষ্ট্ৰৰ থানে জিলাৰ সোপৰা আৰু গুজৰাটৰ জুনাগড় অঞ্চলৰ গিৰ্‌নাৰ
  - উত্তৰ সীমান্তৰ উত্তৰ প্ৰদেশৰ ডেৰাডুন জিলাৰ মৌচুৰীৰ ওচৰৰ কালছী
  - দক্ষিণৰ অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ য়েৰ্‌ৰাগুড়ি
  - দক্ষিণ-পূব সীমান্তৰ বংগোপসাগৰৰ পাৰৰ বৰ্তমান উৰিষ্যা প্ৰদেশৰ পুৰী আৰু গঞ্জাম জিলাৰ ক্ৰমে ধৌলী আৰু জৌগড়।

  বৃহৎ শিলানুশাসনসমূহ মুঠ চৈধ্যখন সৰু-ডাঙৰ লিপিৰ সমষ্টি। এই চৈধ্যখনৰ উপৰিও আৰু দুখন পৃথক কলিংগ অনুশাসনকে ধৰি বৃহৎ শিলানুশাসনৰ সংখ্যা ষোল্লখন।

  বৃহৎ শিলানুশাসন সমূহৰ বিষয় বস্তু হ'ল— জীৱ হত্যা বাৰণ কৰা, সামাজিক উৎসৱাদি নিষিদ্ধকৰণ, চিকিৎসা আদি জনহিতকৰ কাৰ্যৰ ব্যৱস্থা কৰা, সাধু ব্যৱহাৰেৰে ধৰ্ম গুণৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰা, ধৰ্ম ৰক্ষাৰ্থে বিবিধ শ্ৰেণীৰ বিষয়া নিয়োগ কৰা, আন ধৰ্মৰ প্ৰতি সহিষ্ণু হোৱা, সমাজৰ সকলো সম্প্ৰদায়ৰ জনসাধাৰণৰ লগত শান্তিপূৰ্ণ সহ অৱস্থানেৰে সহৃদয়তা স্থাপন কৰা। ইয়াৰ উপৰি ধৰ্ম প্ৰচাৰত অশোকৰ অংশগ্ৰহণ, অনুশাসনসমূহ লিখাৰ উদ্দেশ্য, অনুশাসনসমূহ প্ৰচাৰ আৰু ৰক্ষা কৰাত বিবিধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ আদি কথাও প্ৰকাশ কৰা হৈছে।

- *ক্ষুদ্ৰ শিলানুশাসন (Small Rock Edicts)* ঃ এই শ্ৰেণীৰ শিলানুশাসনসমূহ অশোকৰ সাম্ৰাজ্যৰ মধ্যভাগ আৰু দক্ষিণ অংশত প্ৰধানকৈ পোৱা গৈছে। জনসাধাৰণৰ সহজে দৃষ্টিগোচৰ হোৱা তীৰ্থস্থান বা ধৰ্মস্থান, উদ্যান বা বেছি জনসমাগম হোৱা ঠাইত এটা শিল নিৰ্বাচন কৰি তাৰ বুকুত খোদিত কৰা হৈছিল। লিপিসমূহ আকাৰত সৰু বাবেই বৃহৎ শিলানুশাসনসমূহৰ পৰা পৃথককৈ দেখুৱাবলৈ 'ক্ষুদ্ৰ' নামকৰণ কৰা হৈছে। ক্ষুদ্ৰ শিলানুশাসনসমূহৰ প্ৰাপ্তি স্থান হ'ল—

  ৰাজস্থানৰ বৈৰাট, হায়দৰাবাদৰ গৱীমঠ, মস্‌কী, পাল্কী গুণ্ডু, য়েৰ্‌ৰাগুৰি ৰাজুল

মণ্ডগিৰি আৰু বিন্ধ্য প্ৰদেশৰ গুজৰ্ৰা, মধ্যপ্ৰদেশৰ ৰূপনাথ, বিহাৰৰ চাছাৰাম, কৰ্ণাটকৰ ব্ৰহ্মগিৰি, জটিংগ-ৰামেশ্বৰ, সিদ্ধপুৰ।

ৰাজস্থানৰ বৈৰাটৰ ওচৰৰ ভাৱৰূত এটি সৰু পাহাৰৰ শিলৰবুকুত আন এখন ক্ষুদ্ৰ শিলালিপি পোৱা গৈছে। ১৮৪০ খ্ৰীষ্টাব্দত কেপ্তেইন বুট চাহাবে এইখন প্ৰথম আৱিষ্কাৰ কৰে। বৈৰাটৰ ভাৱৰূৰ পৰা আৱিষ্কাৰ কৰাৰ কাৰণে এইখন লিপিক ভাৱৰূ-বৈৰাট অনুশাসন বা ভাৱৰূ অনুশাসন বোলা হয়। ক্ষুদ্ৰ শিলানুশাসনৰ সংখ্যা মুঠ তিনিখন।

ক্ষুদ্ৰ শিলানুশাসনসমূহৰ বিষয় হ'ল এনে ধৰণৰ ঃ

১নং ক্ষুদ্ৰ অনুশাসনৰ বিষয়বস্তু— অশোক বুদ্ধৰ উপাসক হোৱা, সংঘত অন্তৰ্ভুক্ত হোৱা, ধৰ্মাচাৰণ ক্ষুদ্ৰ (জনগণ) আৰু মহৎ (ৰজা-মন্ত্ৰী) সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ কাৰণে অবাৰিত বুলি কোৱা।

২নং ক্ষুদ্ৰ অনুশাসনৰ বিষয়বস্তু— পিতৃ-মাতৃত সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰা, সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰাণ ৰক্ষাৰ্থে দৃঢ় সংকল্প হোৱা, সত্য কথা কোৱা, ধৰ্ম গুণৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰা ইত্যাদি। উল্লেখযোগ্য যে এইখন অনুশাসনত 'চপড়' নামৰ লিপিকাৰৰ স্পষ্ট উল্লেখ আছে, যিটো অন্য কোনো অনুশাসনত পোৱা যায়।

৩নং অনুশাসন অৰ্থাৎ ভাবৰূ-বৈৰাট অনুশাসনৰ বিষয়বস্তু হ'ল— সম্ৰাট অশোকে বৌদ্ধ সংঘৰ প্ৰতিশ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰাৰ উপৰিও সংঘৰ প্ৰতি তেওঁৰ বক্তব্য প্ৰকাশ কৰা। সম্ৰাটে বুদ্ধ প্ৰৱৰ্তিত ধৰ্ম সুস্থিৰ হৈ থাকিব পৰাকৈ ভিক্ষু-ভিক্ষুনী আৰু সাধাৰণ উপাসক-উপাসিকাক সাতখন ধৰ্মশাস্ত্ৰ অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে উপদেশ দিছে। প্ৰাচীন বৌদ্ধ শাস্ত্ৰৰ জ্ঞান অৱগতিৰ কাৰণে শাস্ত্ৰ অধ্যয়নৰ উপদেশ দিয়া ভাৱৰূ বৈৰাট অনুশাসনৰ বিশেষ মূল্য আছে। ইয়াৰ উপৰিও এই ক্ষুদ্ৰ অনুশাসনখনত সম্ৰাট অশোকে নিজকে 'মগধ ৰাজ প্ৰিয়দৰ্শী' (প্ৰিয়দসি লাজা মাগধে) বুলি ঘোষণা কৰাটোও উল্লেখযোগ্য কথা। এনে ঘোষণা অন্য অনুশাসনত পোৱা নাযায়।

- *স্তম্ভানুশাসন (Pillar Edicts)* ঃ সম্ৰাট অশোকে শিলৰ একোটা স্তম্ভ নিৰ্মাণ কৰি তাৰ বুকুত জনসাধাৰণৰ কৰণীয় আৰু পালনীয় নানা আদৰ্শমূলক কথা খোদিত কৰোৱাইছিল। শিলৰ স্তম্ভবোৰৰ শীৰ্ষস্থানত বিভিন্ন বৌদ্ধ প্ৰতীক প্ৰতিষ্ঠা কৰাই 'ধৰ্ম' বিজয় ঘোষণা কৰিছিল। এই ধৰণৰ স্তম্ভ নিৰ্মাণ অশোকৰ এক অভিনৰ উদ্ভাৱনা। বিষয়বস্তু অনুসৰি স্তম্ভানুশাসনক পাঁচটা ভাগত ভগাব পাৰি ঃ

  i) সাতখন একে জাতীয় অনুশাসন।
  ii) সংঘভেদ অনুশাসন
  iii) সম্ৰাজ্ঞীৰ অনুশাসন
  iv) লুম্বিনী স্তম্ভলিপি
  v) নিগালী সাগৰ স্তম্ভলিপি

এই স্তম্ভানুশাসনসমূহ সাম্রাজ্যৰ মধ্যভাগৰ প্রধান প্রধান স্থানসমূহত প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। লিপিহীন স্তম্ভ আৰু লিপিযুক্ত স্তম্ভ —এই দুই প্রকাৰৰ স্তম্ভ পোৱা যায়। লিপিযুক্ত স্তম্ভসমূহ পোৱা ঠাইসমূহ হ'ল—

i) উত্তৰ প্রদেশৰ মীৰাট আৰু কৌশাম্বী।
ii) বিহাৰৰ লৌড়িয়া আৰ্ৰাজ, লৌড়িয়া চন্দনগৰ আৰু ৰামপূর্বা
iii) পঞ্জাৱৰ তোপ্ৰা
iv) মধ্যপ্রদেশৰ সাঁচী
v) বাৰানসীৰ ওচৰৰ সাৰনাথ
vi) লুম্বিনীক ৰুম্মিনদেই আৰু নিগালী সাগৰ নামে ঠাই।

মিৰাট স্তম্ভ চতুর্দশ শতিকাত চুলতান ফিৰোজ শ্বাহে (খ্রী ১৩৫১-৮৮) দিল্লীলৈ স্থানান্তৰ কৰে কাৰণে বর্তমান এই স্তম্ভ দিল্লী-মিৰাট স্তম্ভ নামেৰে জনা যায়।

স্তম্ভানুশাসনসমূহৰ বিষয়বস্তু তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- একে জাতীয় সাতখন অনুশাসনৰ বিষয়বস্তু হিচাপে সাম্রাজ্যৰ অন্তর্গত জনসাধাৰণৰ কাৰণে ধর্ম সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰাৰ উপৰিও জনসাধাৰণৰ প্রতি আদেশ বা ঘোষণা লিপিবদ্ধ হৈছে।
- সংঘভেদ অনশাসনৰ যোগেদি ভিক্ষুসংঘ আৰু ভিক্ষুনীসংঘৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি সংঘত ভেদ সৃষ্টি নকৰিবৰ বাবে সকীয়নি দিয়া হৈছে।
- সম্রাজ্ঞীৰ অনুশাসনখন অশোকৰ ধর্মলিপি নহয় যদিও বুদ্ধৰ একান্ত উপাসিকা অশোকৰ দ্বিতীয় ৰাণী কাৰুবাকীৰ দানৰ স্মৃতি ৰক্ষার্থে এইখন লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল।
- লুম্বিনী স্তম্ভলিপিত অশোকে অভিষেকৰ বিশ বছৰৰ পিছত বুদ্ধৰ জন্মস্থান লুম্বিনীলৈ গৈ তাত শিলৰ বেৰাদি স্তম্ভ নির্মাণ কৰাই দিয়াৰ কথা আছে। লুম্বিনী গাঁৱৰ বাসিন্দাক ৰাজহ মুক্ত কৰি দিয়াৰ ঘোষণা ইয়াত লিপিবদ্ধ হৈছে।
- নিগালীসাগৰ স্তম্ভলিপিত গৌতম বুদ্ধৰ পূর্বৱর্তী অৱতাৰৰ অন্যতম কনকমুনিৰ সমাধিস্তূপত অশোকে তেওঁৰ অভিষেকৰ বিশ বছৰৰ পাচত পূজা দিবলৈ অহা আৰু স্তম্ভ নির্মাণ কৰি দিয়াৰ কথা উল্লেখ আছে।

➢ *গুহালিপি (Cave Inscription) ঃ* সম্রাট অশোকে পাহাৰৰ বুকুত অৱস্থিত গুহাৰ মুখৰ শিলত কেতবোৰ লিপি খোদিত কৰাইছিল। এইবোৰত জনসাধাৰণে কৰণীয় বা পালনীয় কোনো নির্দেশনা নাই। এইবোৰ কিছুমান ঘটনাৰ স্মাৰকহে মাথোঁ। গুহাৰ মুখৰ শিলত খোদিত হোৱা বাবে এই লিপিক গুহালিপি বোলা হয়।

বিহাৰৰ গয়া জিলাৰ বৰাবৰ পাহাৰৰ বুকুত থকা কেইটামান গুহাৰ সন্মুখৰ শিলত এই লিপি খোদিত কৰোৱা হৈছিল। গুহানুশাসনৰ সংখ্যা মাত্র তিনিখন। লিপিকেইখন তেনেই সৰু।

এই লিপি কেইখনত পোৱা যায় যে সম্ৰাট অশোকে 'আজীৱক' নামৰ ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ সন্ন্যাসীসকলক এই গুহাকেইটা উৎসৰ্গা কৰিছিল।

সৰু লিপি হ'লেও এই লিপি তিনিখনৰ তাৎপৰ্য আছে, কিয়নো ইয়াৰ মাজেদি অশোকৰ ধৰ্মীয় সহিষ্ণুতা আৰু অন্য ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতি তেওঁৰ উদাৰ মনোভাৱৰ পৰিচয় পাব পাৰি।

১.৪.২ অশোকৰ অনুশাসনৰ ভাষা

আগতেই উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে অশোকৰ অনুশাসনসমূহ ভাষাৰ দৃষ্টিৰেও অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। আধুনিক ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ ক্ৰমবিকাশ অশোকৰ অনুশাসনৰ ভাষাৰ মাজেদি অনুধাৱন কৰিব পাৰি। সম্ৰাট অশোকে তেওঁৰ অনুশাসনসমূহ তৎকালীন সমাজত প্ৰচলিত প্ৰাচীন ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপটোত লিখাইছিল। যি যি অঞ্চলত অনুশাসনবোৰ লিপিবদ্ধ হৈছিল সেই সেই অঞ্চলৰ জনসাধাৰণৰ বোধগম্য হোৱাৰ কাৰণে জনসাধাৰণৰ কথ্য ভাষাৰ আধাৰতে লিপিবদ্ধ কৰাইছিল। অশোকৰ অনুশাসনৰ পূৰ্বতে বা পৰৱৰ্তী কোনো কালতে সমসাময়িক কথ্য ভাষাৰ আধাৰত লিখিত কোনো নিদৰ্শন পোৱা নাযায়। অশোকে জনসাধাৰণৰ কথ্য ভাষাত লিপি খোদিত কৰোৱাইছিল বাবে এইবোৰক ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ ক্ৰমবিৱৰ্তনৰ আঞ্চলিক কথ্য-ৰূপৰ সৰ্বপ্ৰথম প্ৰামাণ্য দলিল বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি। ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ মধ্যস্তৰৰ বিৱৰ্তন আনুমানিক খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকা বুলি ধৰা হয় যদিও খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা অশোকৰ সময়লৈ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব তৃতীয় শতিকা) কোনো লিখিত নিদৰ্শন পোৱা নগৈছিল। অশোকৰ অনুশাসনেই হ'ল মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ প্ৰথম লিখিত নিদৰ্শন। অশোকৰ সময়ৰ আগেয়েই ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাই পৰিৱৰ্তনৰ গতি প্ৰবাহৰ ফলত পাঁচটা আঞ্চলিক ৰূপত আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল। সেইকেইটা হ'ল—

i) উত্তৰ-পশ্চিমা
ii) পশ্চিমা
iii) দক্ষিণী
iv) মধ্যদেশীয় বা প্ৰাচ্য-মধ্যা আৰু
v) প্ৰাচ্যা

অশোকৰ অনুশাসনে এইপাঁচটা আঞ্চলিক ৰূপৰ ভিতৰত চাৰিটাক প্ৰতিফলিত কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

১) উত্তৰা-পশ্চিমা
২) পশ্চিমা
৩) প্ৰাচ্য-মধ্যা আৰু
৪) প্ৰাচ্যা

এই আঞ্চলিক ৰূপকেইটাক প্রতিনিধিত্ব কৰা অনুশাসনবোৰ হ'ল —

উত্তৰা-পশ্চিমা	শাহবাঝাগঢ়ী আৰু মানসেহ্ৰা অনুশাসন
পশ্চিমা	গিৰ্নাৰ অনুশাসন
প্রাচ্য-মধ্যা	কাল্চী অনুশাসনসমূহ
প্রাচ্যা	ধৌলী আৰু জৌগড় অনুশাসন।

অশোকৰ অনুশাসনসমূহৰ ভিতৰত শাহবাঝগঢ়ী আৰু মানসেহ্ৰাত প্রাপ্ত অনুশাসনকেইখন খৰোষ্ঠী লিপিত খোদিত কৰোৱা হৈছে আৰু বাকী আটাইবোৰ অনুশাসনত ব্রাহ্মী লিপি প্রয়োগ হৈছে। অশোকৰ অনুশাসনমালাৰ অন্যতম লক্ষণীয় বৈশিষ্ট্য হ'ল যে উত্তৰ-পশ্চিমা আৰু পশ্চিমা আঞ্চলিক ৰূপ দুটাৰ ভাষা অধিক প্রাচীনধর্মী অর্থাৎ প্রাচীন স্তৰৰ বৈদিক-সংস্কৃতৰ ওচৰ চপা। প্রাচ্য-মধ্যা আৰু প্রাচ্যা আঞ্চলিক ৰূপ দুটা বেছি সৰলগামী। এই দুই আঞ্চলিক ৰূপৰ ভাষাত পৰিৱর্তন অধিক হোৱাৰ কাৰণ হ'ল পূব আৰু মধ্য অঞ্চলক ব্রাহ্মণ্য সংস্কৃতিয়ে বেছি প্রভাৱান্বিত কৰিব পৰা নাই, দ্বিতীয়তে এই অঞ্চল বৌদ্ধ-জৈন ধর্মৰ লীলাভূমি আৰু লগতে বিভিন্ন আর্যভিন্ন ভাষাৰ বাসভূমি হোৱা বাবে আর্যভিন্ন ভাষাৰ প্রভাৱ এই আঞ্চলিক ৰূপত পৰিছিল। অশোকৰ অনুশাসনত দেখা দিয়া আঞ্চলিক ৰূপৰ পৰা এই কথা অনুমান কৰিব পাৰি যে খ্রীষ্টপূর্ব তৃতীয় শতিকাৰ পূর্বেই ভাৰতীয় আর্য ভাষাই পৰিৱর্তনৰ গতি প্রবাহত বিভিন্ন ঔপভাষিক বৈচিত্র্যৰে ভাৰতৰ বিভিন্ন অঞ্চলত আত্মপ্রকাশ কৰিছিল আৰু পৰৱর্তী কালত সাহিত্যিক প্রাকৃতবোৰৰ উদ্ভৱ হৈছিল। তলত অশোকৰ অনুশাসনৰ কেতবোৰ ভাষাতাত্ত্বিক বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা হ'ল।

অশোকৰ অনুশাসনৰ সকলোতে প্রাচীন ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ অর্ধ-ব্যঞ্জন কেইটাৰ বিলুপ্তি ঘটিল। এই অর্ধ-ব্যঞ্জনকেইটা হ'ল ঋ, ৠ ঌ ৡ। ঋ ধ্বনিটো অৱশ্যে অ, ই, উ বা ৰ ধ্বনিলৈ পৰিৱর্তন হ'ল।

উদাহৰণ ঋ > অ ; মৃগঃ > মগো (1নং গিৰ্নাৰ)
ঋ > ই ; মৃগঃ > ম্রিগে (মানসেহ্ৰা)
বৃক্ষাঃ > ব্রচা

যৌগিক স্বৰ ঐ > এ আৰু ঔ > ও হৈছে।

উদাহৰণ ঐ > এ; কর্মৈয়ে > ক্রংময়ে (শাহবাঝগঢ়ী)

ঔ-ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ই অথবা এ-ৰ প্রয়োগো লক্ষ্য কৰা যায়। যেনেঃ দ্বৌ > দুবি (শাহবাঝগড়ী)

দ্বৌ > দুৱে (ধৌলী, জৌগঢ়)

অয় আৰু অৱ-ৰ কোনো কোনো আঞ্চলিক ৰূপত থাকি গৈছে আৰু কেতবোৰ আঞ্চলিক ৰূপত ক্রমে এ আৰু ও হৈছে। যেনে

আজ্ঞাপয় > অণপয় (শাহবাঝগঢ়ী, মানসেহ্ৰা)

ভৱতি > ভৱতি, হোতি (গিৰ্নাৰ)

পদান্ত অঃ > ও অথবা এ হৈছে।

যেনে— সঃ > সো (গিৰ্নাৰ)

সঃ > সো, সে (শাহবাঝগড়ী, মানছেহ্ৰা)

সংযুক্ত ব্যঞ্জনৰ পূৰ্বৱৰ্তী দীৰ্ঘস্বৰ হ্ৰস্ব হোৱাৰ প্ৰৱণতাই দেখা দিছে।

উদাহৰণ ঃ কীর্তি > কিট্টি (শাহবাঝগড়ী)

কীর্ত্তি > কিতী (মানসেহ্ৰা, ধৌলী, জৌগড়)

ক্ষ > খ, ছ হোৱা দেখা যায়। উদাহৰণ

ক্ষুদ্র > খুদ, খুদ্র (শাহবাঝগড়ী, মানসেহ্ৰা), ছুদগিৰ্নাৰ

স্বৰমধ্যস্থিত অঘোষ ব্যঞ্জন সঘোষ ব্যঞ্জনলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। যেনে— লোক > লোগ (জৌগড়)

ঋ-ৰ প্ৰভাৱত দন্ত্যবর্ণ মূর্ধণ্যভৱন হোৱাৰ লক্ষণ দেখা যায়। উদাহৰণঃ কর্তব্য > কটব (শাহবাঝগড়ী)

পদান্ত ব্যঞ্জন লোপ পোৱাৰ প্ৰৱণতা দেখা যায়।

উদাহৰণ ঃ স্যাৎ > সিয় (শাহবাঝগড়ী, মানসেহ্ৰা), সিয়া (কাল্ছী)

শ, ষ, স-ৰ পার্থক্য উত্তৰ-পশ্চিমা আঞ্চলিক ৰূপত ৰক্ষা কৰা হৈছে। যেনে— প্রিঅদ্রশি; পশ্চিমাত কেৱল 'স'হে ব্যৱহাৰ হয়। অৱশ্যে প্রাচ্য-মধ্যাত 'শ'-ৰ ব্যৱহাৰ আছে।

'ৰ' যুক্ত আৰু 'স' যুক্ত ব্যঞ্জন অপৰিৱর্তিতভাৱে ৰক্ষিত হোৱাৰ উপৰিও অন্যান্য সংযুক্ত ব্যঞ্জনৰো বিশেষ পৰিৱর্তন হোৱা নাই, যেনে— ক্রম, অগ্র, পুত্র।

ৰেফ্ যুক্ত সংযুক্তবোৰ লুপ্ত বা লুপ্ত নোহোৱাকৈ আছে যেনে সর্ব > সব, সর্বত্র > সর্বত্র, সর্ব > সব্র।

অশোকৰ অনুশাসনত এনেবোৰ উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য থকাৰ উপৰিও প্রতিটো আঞ্চলিক ৰূপৰে কেতবোৰ নিজা নিজা বৈশিষ্ট্য থকা দেখা যায়। তথাপি বৃহৎ শিলানুশাসনসমূহৰ ভাষাকহে ভাষাতাত্ত্বিক বিশ্লেষণৰ আধাৰ হিচাপে লোৱা হয়; কাৰণ এই অনুশাসনবোৰৰ মাজত সীমান্তৱর্তী অঞ্চলসমূহৰ ভাষিক ৰূপৰ প্রতিফলন বেছিকৈ লক্ষ্য কৰা যায়। যিবোৰ আঞ্চলিক ভাষা-বৈশিষ্ট্যই অনুশাসনসমূহত আত্মপ্রকাশ কৰিছিল তাৰ অধিকাংশই পৰৱর্তী পালি-প্রাকৃত স্তৰত সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য হিচাপে বর্তি থাকিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ অশোকৰ অনুশাসনসমূহৰ এটি চমু পৰিচয় আগবঢ়াওক। (150টা শব্দৰ ভিতৰত)

১.৫ অশোকৰ ১নং গিৰ্নাৰ অনুশাসন

১.৫.১ অশোকৰ ১নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ মূল পাঠ

ইয়ং ধংম লিপী দেৱানংপ্রিয়েন প্রিয়দসিনা ৰাঞা লেখাপিতা। ইধ ন কিংচি জীৱং আৰভিত্পা প্রজূহিতব্যং। ন চ সমাজো কর্তব্যো। বহুকং হি দোসং সমাজম্হি পসতি দেৱান প্রিয়ো প্রিয়দসি ৰাজা। অস্তি পি তু একসা সমাজো সাধুমতা দেৱানংপ্রিয়স প্রিয়দসিনো ৰাঞা।

পুৰা মহানসম্হি দেৱানংপ্রিয়স প্রিয়দসিনো ৰাঞা অনুদিৱসং বহূনি প্রাণ সত-সহস্রানি আৰভিসু সুপাথায়। সে অজ য়দা অয়ং ধংম লিপী লিখিতা, তী এৱ প্রাণা আৰভৰে সুপাথায় দ্বো মোৰা, একো মগো, সো পি মগো ন ধ্রুৱো। এতে পি ত্রী প্রাণা পছা ন আৰভিসৰে।

১.৫.২ গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া ভাঙনি

এই ধর্মলিপি দেৱতাসকলৰ প্রিয় প্রিয়দর্শী ৰজাৰ দ্বাৰা লেখোৱা হৈছে। ইয়াত (সাম্রাজ্যৰ ভিতৰত) কোনো জীৱ বলি দিয়া উচিত নহয়। কোনো সমাজ অর্থাৎ মেলা-উৎসৱাদিও অনুষ্ঠিত কৰা নহয়। প্রিয়দর্শী ৰজাই মেলা-উৎসৱাদিত বহুতো দোষ দেখিবলৈ পাইছে। অৱশ্যে এনে একোবিধ মেলা উৎসৱ আছে, যাক প্রিয়দর্শী ৰজাই ভাল বুলিয়েই ভাৱে। আগতে দেৱতাসকলৰ প্রিয় প্রিয়দর্শী ৰজাৰ ৰন্ধনশালত ব্যঞ্জনৰ বাবে প্রতিদিনে বহু শত সহস্র প্রাণী বধ কৰা হৈছিল। এতিয়া এই ধর্মলিপি লেখোৱাৰ সময়ত মাত্র তিনিটা প্রাণীহে বধ কৰা হয়— দুটা ম'ৰা আৰু এটা মৃগ; মৃগটো সদায়ে বধ কৰা নহয়। পাচলৈ (ভৱিষ্যতে) এই তিনিটা প্রাণীও বধ কৰা নহ'ব।

১.৫.৩ গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ শব্দগত টোকা

তালিকা ঃ ১.১

ক্রমিক নং	অনুশাসনৰ শব্দ	সংস্কৃত শব্দ	অসমীয়া শব্দ
১)	ইয়ং	ইদম্+ইয়ং	এই
২)	ধংম-লিপী	ধর্ম লিপিঃ	ধর্মলিপি
৩)	দেৱানং প্রিয়েন	দেৱানং প্রিয়েন	দেৱতাসকলৰ প্রিয়
৪)	প্রিয়দসি	প্রিয়দর্শী	অশোকৰ নাম বা উপাধি
৫)	ৰাঞা	ৰাজ্ঞাঃ	ৰজাৰ দ্বাৰা
৬)	লেখাপিতা	লেখিতা	লেখা হ'ল
৭)	ইধ	(বৈদিক শব্দ)	ইয়াত

৪)	কিংচি	কশ্চিৎ	কদাচিত, কোনো
৯)	আৰভিত্পা	আলভ্য	আহুতি দি, বলি দি
১০)	প্রজুহিত্ব্যং	প্রহোতব্যঃ	বধ কৰি
১১)	কর্তব্যো	কর্তব্যঃ	কর্তব্য
১২)	সমাজো	সমাজঃ	সমাজ, জন-সমাবেশ
১৩)	সমাজম্হি	সমাজস্মি	জনসমাবেশত
১৪)	পসতি	পশ্যতি	দেখিছে
১৫)	অস্তি পিতু	—	অৱশ্যেই আছে
১৬)	আৰভিসু	আলভ্যন্ত	বধ কৰা
১৭)	সূপাথায়	সূর্পাথায়	ব্যঞ্জনৰ বাবে
১৮)	একসা	একম	একে, একো, এটা
১৯)	অজ	অদ্য	আজি, এতিয়া
২০)	আৰভৰে	আলভ্যন্তে	বধ কৰা হয়
২১)	দ্বো	দ্বৌ	দুই, দুটা
২২)	তি	ত্রয়ঃ	তিনি, তিনিটা
২৩)	মোৰা	ময়ূৰৌ	ম'ৰা চৰাই
২৪)	একো	একঃ	এক, এটা
২৫)	মগো	মৃগঃ	পশু, হৰিণ
২৬)	পি	অপি	আৰু
২৭)	পছা	পশ্চাৎ	পাছত
২৮)	ন আৰভিসৰে	ন আলভ্যস্যন্তে	বধ কৰা নহ'ব
২৯)	ধ্রুৱো	ধ্রুৱঃ	নিশ্চিত, স্থিৰ
৩০)	অনুদিৱসং	প্রতিদিৱসম্	প্রতিদিনে

জানি থোৱা ভাল

'ধংমলিপী' হ'ল অশোকে খোদিত কৰোৱা অনুশাসনসমূহ। অনুশাসনসমূহত নীতিমূলক উপদেশ বাণী অথবা ধর্মাদেশৰ উল্লেখ থকা বাবে এইবোৰক ধর্মলিপি বোলা হয়।

১.৬ অশোকৰ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসন

১.৬.১ অশোকৰ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ মূল পাঠ

'সর্বত ৱিজিতম্হিদেৱানংপ্রিয়স প্রিয়দসিনো ৰাএঞা এৱমপি প্রচংতেসু যথা চোডা পাডা সতিয়পুতো কেতলপুতো আ তংবপংণী অংতিয়কো যোন ৰাজা যে ৰা পি তস অংতিয়কস সামীপ। ৰাজানো সৱত্র দেৱানং প্রিয়স প্রিয়সিনো ৰাএঞা দ্বে চিকীছ কতা—মানুস-চিকীছা চ, পসু চিকীছা চ। মূলানি চ ফলানি চ যত যত নাস্তিস সর্ৱত্র হাৰাপিতানি চ ৰোপাপিতানি চ। পংথেসু, কূপা, চ খানাপিতা, ৱ্রছা চ ৰোপাপিতা পৰিভোগায় পসু মুনুসানং।"

১.৬.২ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া অনুবাদ

দেৱতাসকলৰ প্রিয় প্রিয়দর্শী ৰজাৰ দ্বাৰা বিজিত ৰাজ্যৰ সকলোতে আৰু সীমান্তৱর্তী চোল, পাণ্ড্য, সতিয়পুত্র, কেৰলপুত্রৰ ৰাজ্যৰ পৰা তাম্রপর্ণী ৰাজ্য পর্যন্ত, যৱনৰাজ অন্তিয়কৰ ৰাজ্য আৰু অন্তিয়কৰ ৰাজ্যৰ সমীপৱর্তী আন ৰাজ্যবোৰবোৰ সকলোতে ৰজা প্রিয়দর্শীয়ে দুই প্রকাৰৰ চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা কৰিছে— মানুহৰ চিকিৎসা আৰু পশুৰ চিকিৎসা। মানুহ আৰু পশুৰ উপযোগী ঔষধ যি যি ঠাইত নাম সেই সকলো ঠাইলৈ অনোৱা হৈছে আৰু ৰোওৱা হৈছে। মূল আৰু ফলসমূহ (অর্থাৎ ঔষধি গছ আৰু গুটিসমূহ) যি যি ঠাইত নাই সেই সকলো ঠাইলৈ অনোৱা হৈছে আৰু ৰোওৱা হৈছে।

পশু আৰু মানুহৰ উপভোগৰ কাৰণে পথত কুঁৱা খন্দোৱা হৈছে আৰু গছ ৰোওৱা হৈছে।

১.৬.৩ ২নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ শব্দগত টোকা

তালিকা ১,২

ক্রমিক নং	অনুশাসনৰ শব্দ	সংস্কৃত শব্দ	অসমীয়া শব্দ
১	সর্ৱত	সর্ৱত্র	সকলোতে
২	বিজিতমহ্ি	বিজিতে বা বিজিতাস্মি্	জয় কৰা
৩	দেৱানং প্রিয়স	দেৱানং প্রিয়ঃ	দেৱতাসকলৰ প্রিয়
৪	প্রিয়দসিনো	প্রিয়দর্শী	অশোকৰ নাম বা উপাধি
৫	ৰাএঞা	ৰাজ্ঞাঃ	ৰজাৰ দ্বাৰা
৬	এৱমপি	এৱমপি	এইদৰে
৭	প্রচংতেসু	প্রত্যন্তেষু	সীমান্তৱর্তী ৰাজ্যবোৰত

8	চোডা	চোল	তাঞ্জোৰ
9	পাডা	পাণ্ডা	ঙাদুৰাই
10	সতিয়পুতো	সতিয়পুত্র	দাক্ষিণাত্যৰ কোনো অঞ্চল
11	কেতলপুতো	কেৰলপুত্র	কেৰল ৰাজ্য
12	তংবপংণী	তাম্রপর্ণী	সিংহল বা শ্রীলংকাৰ প্রাচীন নাম
13	অংতিয়কো	অন্তিয়কঃ	অন্টিওকোচ থিওছ
14	যোন	যৱনঃ	যুৱন ঐগ্রীসকলক বুজাইছে
15	সামীপ	সামীপ্য	ওচৰ
16	চিকীছা	চিকিৎসে	চিকিৎসা
17	ওসুঢানি	ঔষধানি	ওষধি গছবোৰ
18	মনুসোপগানি	মনুষ্যোপগনি	মানুহৰ উপযোগী
19	পসুপগানি	পশুপগানি	পশুবোৰৰ উপযোগী
20	হাৰাপিতানি	হাৰিতানি	আহৰণ কৰা
21	ৰোপাপিতানি	ৰোপিতানি	ৰোপনকৰা
22	পংথেসু	পথিষু	পথবোৰত
23	খানাপিতা	খানিতাঃ	খন্দা হ'ল
24	ৱ্রছা	বৃক্ষাঃ	গছবোৰ
25	কুপা	কুপাঃ	কুঁৱা
26	কতা	কৃতে	কৰা হ'ল

জানি থোৱা ভাল

এই অনুশাসনখনত মানুহ আৰু পশুৰ চিকিৎসা ব্যৱস্থা কৰা, পথৰ কাষত কুঁৱা খন্দা, বৃক্ষৰোপণ কৰা আদি জনহিতকৰ কাম কৰোৱাৰ উল্লেখ আছে। খ্রীষ্টঃপূঃ 257 ত লিপিৱদ্ধ কৰোৱা হয় বুলি অনুমান কৰা হয়।

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ পৰা আমি—

- প্রাচীন ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ পৰা কেনেদৰে মধ্য ভাৰতীয় আর্য ভাষাৰ উদ্ভৱ হ'ল আৰু বিকাশ ঘটিল সেই বিষয়ে জানিব পাৰিলোঁ।
- মধ্য ভাৰতীয় আর্যভাষাৰ স্তৱবোৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলো। সেই স্তৱসমূহৰ মনোজ্ঞ

আলোচনাই আমাৰ মনত মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ স্তৰটোৰ বিষয়ে স্পষ্ট ধাৰণা লাভ কৰাত সহায় কৰিলে।

- অশোকৰ অনুশাসনৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিলো।
- অশোকৰ অনুশাসনৰ শ্রেণীবিভাজন সম্পর্কে জনা গ'ল।
- অশোকৰ অনুশাসনবোৰৰ ভাষাৰ বিষয়ে বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰা হ'ল। 'অশোকৰ অনুশাসনৰ ১আৰু 2 নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ (পাঠ্যক্রম অনুসৰি) গাথাৰ অসমীয়া ভাঙনিৰ বিষয়ে জানিব পৰা গ'ল।

১.৮ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

1) গোস্বামী, সত্যেন্দ্র নাৰায়ণ (1990); *ধম্মপদ*; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্রপ্রকাশ।
2) গোস্বামী, সত্যেন্দ্র নাৰায়ণ (1992); *প্রাকৃত পাঠ-মঞ্জুষা*; গুৱাহাটী ঃ বনলতা।
3) গোস্বামী, সত্যেন্দ্র নাৰায়ণ (1993); *প্রাকৃত সাহিত্য*; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশ।
4) ঠাকুৰ, নগেন (1989); *প্রাকৃত সাহিত্য চয়ন*; গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্রেৰী।
5) ঠাকুৰ, নগেন (1989); *প্রাকৃত সাহিত্য অধ্যয়ন*; গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্রকাশ।
6) ঠাকুৰ, নগেন (1992); *অশোকৰ অনুশাসন*; গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্রকাশ।
7) ঠাকুৰ, নগেন (1994); *পালি-প্রাকৃত-অপভ্রংশ ভাষা আৰু সাহিত্য*; গুৱাহাটী ঃ কে. এম. পাব্লিচিং।
8) ভট্টাচার্য, বিধুশেখৰ (শাস্ত্রী) (1358); -----, কলকাতা ঃ পালি প্রকাশ।
9) ভট্টাচার্য, বিদান (1971); *ধম্মপদ*, কলকাতা।
10) শইকীয়া বৰা, লীলাৱতী (2002); *সংস্কৃত-পালি-প্রাকৃত আৰু অসমীয়া ব্যাকৰণ*, গুৱাহাটী ঃ বনলতা।
11) শর্মা, শৈলেনজিৎ (2005); *ধম্মপদ পৰিচিতি*, পাঠশালা ঃ সর্বমঙ্গলম প্রকাশন।
12) শর্মা, শৈলেনজিৎ (2005) *পূর্ণাঙ্গ ধম্মপদ*; পাঠশালা ঃ সর্বমঙ্গলম প্রকাশন।
13) শর্মা, শৈলেনজিৎ (2008) *ধম্মপদ-তত্বকথা*, পাঠশালা ঃ সর্বমঙ্গলম প্রকাশন।

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

14) Geiger, W (1956); *Pali Language and Literature*; (Tr. by B. K. Ghosh).
15) Radha Krishnan, S. (1950); *The Dhammapada*; New Delhi.

১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ পৰিচয় ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ বিকাশ মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ সময় মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ তিনিটা স্তৰ প্ৰতিটো স্তৰৰ সাহিত্যিক নিৰ্দশন ইত্যাদিষ্ট চমু আলোচনা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশোকৰ পৰিচয় অশোকৰ সময়... অশোকৰ অনুশাসন কি... অনুশাসনৰ প্ৰাপ্তি স্থান.... বিষয়বস্তু... শ্ৰেণী বিভাগ অনুশাসনৰ ভাষা, ইত্যাদি কথাবোৰ আলোচনা কৰি দেখুৱাব লাগিব।

১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে এটি টোকা যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ মধ্য ভাৰতীয় আৰ্য ভাষাক কেইটা আৰু কি কি স্তৰত ভাগ কৰা হৈছে? প্ৰতিটো ভাগৰ বিষয়ে চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ অশোকৰ অনুশাসন বুলিলে কি বুজে? বহলাই আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ অশোকৰ অনুশাসনমালাক কেইটা আৰু কি কি শ্ৰেণীত, কিহৰ ভিত্তিত শ্ৰেণী বিভাগ কৰা হৈছে? প্ৰতিটো ভাগৰ বিষয়ে একোটাকৈ টোকা যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ পণ্ডিতসকলে অশোকৰ অনুশাসনৰ ভাষাক কি কি প্ৰাকৃততে ভাগ কৰিছে? উদাহৰণ সহ প্ৰতিটো প্ৰাকৃতৰ পৰিচয় দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ অশোকৰ অনুশাসনৰ ভাষাগত বৈশিষ্ট্যবোৰ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ অশোকৰ 1নং আৰু 2নং গিৰ্নাৰ অনুশাসনৰ অসমীয়া ভাঙনি দুটি উল্লেখ কৰক।

*** ***** ***